

ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΗΜΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
ΔΙΕΤΟΝΗΣ ΕΠΙΤΗΜΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ

‘Ο Πάπας Γρηγόριος ὁ Α΄, στὰ τέλη τοῦ ց’ αἰώνα, ἐμφανίζει καὶ χαρακτηριστικὰ προσωπικῆς ἀγιωσύνης. Τὸν εἶχε ἐμπνεύσει, ἄλλωστε, καὶ ὁ ὅγιος Βενέδικτος, τὸν εἶχαν ἐμπνεύσει καὶ βαθύτατα ἐπηρεάσει τὸ παράδειγμα καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἡθικὰ πανίσχυρου ἐρημίτη τοῦ Μόντε - Κασσίνο ποὺ δὲν πρόλαβε, βέβαια, νὰ τὸν γνωρίσει, ἀλλὰ ποὺ τὴ μορφή του, περιγράφοντάς την καὶ σ’ ἔναν ἀγιογραφικὸν «διάλογο», τὴν εἶχε ὀδιάκοπα μπροστὰ στὰ μάτια του. «Μέγας» ὀνομάσθηκε καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Α΄ καὶ ἥταν ἀληθιγὰ μεγάλος. Ἡταν καὶ ἀπαλός, ὅχι μόνον ἰσχυρός. Ἀντιμετώπισε μὲ γενναιότητα τὸν κίνδυνο τῶν Λογγοθάρδων, μοίραζε μὲ γενναιοφροσύνη τὰ εἰσοδήματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἥταν ἀκούραστος σὲ συγγραφικὴ ἐργασία ποὺ σκοπός της ἦταν ἡ ἡθικὴ στερέωση τῶν συνειδήσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁργάνωση τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐθρήνησε ως γόνος παλαιῶν ρωμαϊκῆς οἰκογένειας τὴν κατάπτωση τῆς Ρώμης («Ποὺ εἶναι ἡ σύγκλητος, ποὺ ὁ λαός»;), καὶ στάθηκε ὀρθὸς ἐπάνω σὲ τόσα ἐρείπια χωρὶς ποτὲ νὰ λυγίσει.

5.— Γιὰ νὰ δείξω τὴν ἡθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀκμὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, στοὺς αἰῶνες ποὺ παράλληλα μὲ τὴν ἀκμὴ του ἐμφανίζουν καὶ τὶς πιὸ σκοτεινὲς πλευρὲς καὶ τὶς πιὸ διαλυτικὲς κινήσεις μέσ’ στοὺς κόλπους του, στάθηκα σὲ μερικὰ μεγάλα ὀνόματα, σὲ μερικὲς προσωπικότητες ποὺ ἔχουν σημειώσει καὶ ἔξωτερικοὺς σταθμοὺς στὴν ιστορία. Πίσω ἀπὸ τὸ προσκήνιο τῆς ιστορίας, ἀμέτρητοι εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ποὺ ζοῦσαν τὴ σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως τὸ ἀπαίτει ὁ Παῦλος ὅταν λέει: «πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ». Ὁ Χριστιανισμός, ως ἐγκόσμια ὁργάνωση, παρουσίασε ὅλες τὶς ὀδυναμίες καὶ κακὲς πλευρὲς ποὺ εἶναι συγκαταστάτες μὲ κάθε ἀνθρώπινῃ ὁργάνωση, ἀλλὰ βόηθησε τὸν ἀνθρωπὸ νὰ δείξει καὶ τὶς πιὸ μεγάλες ἀρετές του, ἔκαμε τὸν στρατιώτη Σεβαστιανό, τὸν ὅγιο καὶ μάρτυρα ποὺ τὴν ὁραίανεανικὴ μορφή του ἀγάπησε ὁ Γικρέικο, ν’ ἀντιμετωπίσει ἀγέρωχα τὸν Διοκλητιανό, κ’ ἔκαμε τὸν Αύγουστινο νὰ ὑπερνικήσει τὸν ἔαυτό του. Κ’ εἶναι ὁ ἔαυτός μας πολλὲς φορὲς πιὸ ἐπικίνδυνος ἀπὸ τὸν πανίσχυρο Διοκλητιανό.

“Ἄν δὲν παρουσίαζε ὁ Χριστιανισμός, ως ἐγκόσμια ὁργάνωση, τὶς ὀδυναμίες καὶ κακὲς πλευρὲς ποὺ παρουσίασε, ὁ κό-

σμος, βέβαια, θὰ εἶχε φθάσει σὲ μιὰν ἀσύλληπτη ἡθικὴ τελειότητα. Ἀλλὰ εἶναι τόχα, σωστὸν νὰ λέμε ότι τὶς ὀδυναμίες καὶ τὶς κακὲς πλευρὲς τὶς παρουσίασε ὁ Χριστιανισμός; "Οχι, ὁ κόσμος τὶς παρουσίασε, οἱ ἄνθρωποι τὶς παρουσίασαν. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ πήραν στὰ χέρια τους τὸν Χριστιανισμό, καὶ ὅχι ὁ Χριστιανισμὸς ὁ ἴδιος. Καὶ ἄνθρωποι, πάλι, ἥταν ἔκεινοι, ποὺ ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴ μορφὴ καὶ τὴ σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ, ἀποφάσιζαν κάθε τόσο ν' ἀντιταχθοῦν στὶς ὀδυναμίες, νὰ ἔκκαθαρίσουν τὸ ἔδαφος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὰ ζιζάνια τῆς κακίας καὶ τῶν παθῶν, νὰ ἔξαγνίσουν τὴν ἐκκλησίαν ἥ γενικώτερα τὴν κοινότητα τῶν Χριστιανῶν. Καὶ τέτοιοι ἐμφανίσθηκαν στὴν ιστορία πολλοί, ὀδιάφορο ὃν καὶ ἡ ἐμφάνιση αὐτῶν — ὅπως ἥταν ιστορικὰ ἀναπόφευκτο — συνδυάσθηκε ἐπίσης μὲ διαιρέσεις καὶ ἕριδες. Κάθε ιστορικὴ ἀναγέννηση, κάθε ἡθικὸ κίνημα, συνδέεται ἀναγκαστικὰ μ' ἓνα φαῦλο κύκλο.

Λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰώνα, ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ', ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὶς αὐστηρὲς ὀρχὲς τῶν Βενεδικτίνων καὶ εἰδικώτερα ἀπὸ τὸ ἀσκητικὸ κίνημα τῶν Κλουνιανῶν (τῶν Βενεδικτίνων τῆς γαλλικῆς μονῆς τοῦ Κλυνύ), στηριγμένος δύμας καὶ στὴ μεγάλῃ ἔξουσιαστικῇ του βαύληση, ἀντιμετωπίζει τὴν κατάπτωση τοῦ κλήρου, τὴν ἀνηθικότητα ποὺ εἶχε φθάσει ὡς τὴν ἔδρα τοῦ Ἅγιου Πέτρου, ὅπου κ' ἓνα παιδὶ δύναεκα ἔτῶν, ὁ Βενέδικτος ὁ Θ' εἶχε ἀναρριχηθεῖ, χτυπάει τὴ σιμωνία καὶ κάθε διαφθορά, καὶ ὃν δὲν ἀποφάσιζε νὰ ἐπιβάλει καὶ τὴν καθαρὰ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ παπικοῦ ικράτους ἐπάνω ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα κράτη, ἔγκαινιάζοντας τὴν ἔξαντλητικὴ πάλη τῆς Ρώμης κατὰ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν Γάλλων βασιλέων, θὰ εἶχε Ἰσως δημιουργήσει ἓνα διαρκέστερο καθεστὼς ἡθικοῦ χριστιανικοῦ καθαρμοῦ στὴ δυτικὴ ἐκκλησία. 'Ωστόσο, μολονότι πρόσκαιρη, ἡ ἀνορθωτικὴ του προσπάθεια στὴν ἡθικὴ σφαῖρα τῆς ζωῆς ἥταν ἓνα μεγάλο γεγονός. 'Ανάλογα ἥταν τὰ γεγονότα ποὺ συνδέονται μὲ τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν, στὸν Ια' αἰώνα, προπάντων μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Λουθῆρου καὶ τοῦ Καλβίνου, καθὼς καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰγνάτιου Λογιστῶν Ὅδρυσε τὸν Ἰησουΐτισμό. "Αν ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Καλβίνος, ὕστερ' ἀπὸ τὶς προσπάθειες γενναίων προδρόμων ὅπως ὁ Ἰωάννης Χούς, πήραν τὴν ιστορικὴ εὐθύνη νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν ἡθικὴ ἀναγέννηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς δυτικῆς ἐκκλη-

σίας, δὲ Λογιόλα καὶ οἱ ὄπαδοί του δοκίμασαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀναγέννηση χωρὶς νὰ ἔρθουν σὲ ἀγτίθεση μὲ τὴν Ρώμη, ἐπιχειρώντας νὰ ὑποβάλουν στὸν Πάπα καὶ στοὺς καθολικοὺς ἡγεμόνες τὸ πνεῦμα τους. 'Ἄλλὰ κι' αὐτὴ ἡ ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τοῦ Ἰησουϊτισμοῦ, ἐκατὸ χρόνια ὕστερ' ὅπὸ τὴν ἐμφάνισή της, εἶχε χάσει τόσο τὴν ἡθικὴν αὐστηρότητα ποὺ συνυφάνθηκε μὲ τὴν θέληση καὶ τὴν ζωὴ τοῦ Λογιόλα, ὥστε στὰ μέσα τοῦ IZ' αἰώνα χρειάσθηκε ν' ἀντιμετωπισθεῖ ὅπὸ ἐναὶ νέο ἡθικὸ κίνημα, ὅπὸ τὸ κίνημα τῶν Γιανσενιστῶν στὴ Γαλλία ποὺ τὸ ἐκύρωσε μὲ τὸ ἀγνὸ καὶ ἰσχυρό του πνεῦμα δὲ θαυμάσιος Πασκόλ.

Δὲν ὑπάρχει στὴν ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνορθωτικὴ προσπάθεια ποὺ νὰ μὴν προκάλεσε βίαια πάθη καὶ διαιρέσεις. 'Απὸ τὴ στιγμή, μάλιστα, ποὺ δὲ Λούθηρος καὶ δὲ Καλβίνος κατάφεραν νὰ δημιουργήσουν, ὁδηγημένοι ὅπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐξηγήσιμην ἀντίδρασή τους κατὰ τῆς Ρώμης, ἐναὶ Χριστιανισμὸ πιὸ γνήσιον θεως, ἀλλὰ καὶ πιὸ ἀδέσμευτο, πιὸ ἐλεύθερο (τουλάχιστον στὴν ἀρχὴ) ὅπὸ κάθε τύπο, ὃνοιξε δὲ δρόμος γιὰ τάκτες λογῆς Χριστιανισμοῦ, πράγμα ποὺ στὸν IZ' αἰώνα, προπάντων στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Σκωτία, πήρε τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες διαστάσεις. 'Ο Λούθηρος καὶ δὲ Καλβίνος ἦταν βιαστικοί· δὲ Γερμανὸς ὡς καρδιὰ καὶ ὡς βούληση, δὲ Γάλλος ὡς πνεῦμα. 'Η ἀντίδρασή τους τροφοδοτήθηκε (τουλάχιστον φαινομενικὰ) περισσότερο ὅπὸ τὶς παροδικὲς καταχρήσεις τῆς ἐγκόσμιας ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ λιγώτερο ὅπὸ τὰ μόνιμα δόγματα καὶ τοὺς παραδομένους τύπους τῆς λατρείας. Δὲν εἶχαν τὴν ὑπομονὴν νὰ χτυπήσουν τὸ κακὸ μέσον στὸ ίδιο τους τὸ σπίτι. 'Αποφάσισαν νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν, βγῆκαν ἔξω στὸ ὕπαιθρο, ὅπου δὲ δέρας εἶναι καθαρότερος, ὅλλα ὅπου κι' δὲ καθένας μπορεῖ νὰ πάρει ὅποιο δρόμο θέλει. 'Ωστόσο, κι' ὅλλοι πολλοὶ λόγοι, ἐκτὸς ὅπὸ τὴν προσωπικὴν βιασύνη τοῦ Λουθῆρου ἢ τοῦ Καλβίνου, προκάλεσαν τὰ μεγάλα μεταρρυθμιστικὰ κινήματα. "Οπως τὸ σχίσμα ποὺ χώρισε τὴν ἀνατολικὴν ὅπὸ τὴ δυτικὴν ἐκκλησίαν ἦταν περισσότερο ἐναὶ πολιτικὸ παρὰ ἐναὶ θρησκευτικὸ γεγονός, ἔτσι καὶ ἡ ἀντίθεση τοῦ βορρᾶ πρὸς τὸ μεσογειακὸ νότο εἶχε, πλάι στὸ θρησκευτικὸ μεταρρυθμιστικὸ χαρακτήρα της, κ' ἐναὶ χαρακτήρα πολιτικὸ καὶ γενικῶτερο πνευματικό. Κι' ἀν δὲ βρισκόταν δὲ Καλβίνος στὴ Γαλλία, θὰ γεννιόταν δὲ «Καλβινισμὸς» στὴν

Αγγλία δπου πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Καλβῖνο, στὸν ΙΔ' κιόλας αἰώνα, εἶχε προβάλει ὁ Τζῶν Ούκλιφ καὶ εἶχαν σημειωθεῖ σὶ πρώτες σοβαρὲς ἀντιδράσεις κατὰ τῆς Ρώμης. Τὸ ᾔδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸν Λούθηρο. Χιλιάδες Λούθηροι ἦταν στὴ Γερμανία ἔτοιμοι, στὸν Ις' αἰώνα, νὰ ἐπαναστατήσουν. "Αν βρέθηκε ὁ ἔνας, ὁ πιὸ πεισματάρης κι' ὁ πιὸ ἀποφασιστικός, αὐτὸςημαίνει ἀπλούστατος ὅτι τὸν περίμεναν πολλοί, κι' ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς ὁ "Άλμπρεχτ Ντύρερ. Διαβάζοντας τὸ ἡμερολόγιο τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνθρώπου καὶ ζωγράφου, βλέπουμε μὲ τί ἀγωνία συμμεριζόταν τὰ βήματα τοῦ Λουθῆρου. Μήπως δὲν ὑπέρχει ὁ Λουθῆρος στὸ πνεῦμα κιόλας τοῦ Μάιστερ "Ἐκχαρτ ποὺ στὶς ὄρχες τοῦ ΙΔ' αἰώνα, μιλῶντας ὅπως μίλησε γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἀποστολή, εἶχε ξεφύγει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν Ρώμη, πράγμα ποὺ δὲν ἔμεινε ἀπαρατήρητο ἀπὸ τὸν Πάπα; Τί σχέση, ἄλλωστε, μποροῦσε νᾶχει ἡ 'Ιερὴ 'Εξέταση μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ Μάιστερ "Ἐκχαρτ ἢ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ "Αγγλου ποιητῆ Λάνγκλαντ ποὺ ὁ τελευταῖος, ζώντας στὸν ΙΔ' αἰώνα, χτύπησε μὲ τόλμη, δὲν καὶ ἀνήκοντας στὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τὴ διαφθιρὰ καὶ τὴν ἀναξιότητα τῶν λειτουργῶν της;

Κι' ὅμως, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀπλό. "Ενας μεγάλος Πάπας, ὁ 'Ιννοκέντιος ὁ Γ', ποὺ μὲ τὸ αὐστηρὸ γεανικό του ἥθος ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἡθικὴ ἀνόρθωση τῆς ἐκκλησίας, δργάνωσε ταυτόχρονα — χωρὶς νὰ τὸ θεωρήσει αὐτὸ ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἡθικὴ συνείδησή του — τὴν 'Ιερὴ 'Εξέταση, στὰ 1199, γιὰ ν' ἀναστείλει τὴν ἐξάπλωση τῶν αἱρετικῶν. Οἱ Ἀλβιγηνοί, στὴ γότιο Γαλλία, εἶχαν γίνει ἔνας μεγάλος κίνδυνος γιὰ τὴν ἐκκλησία. 'Αμφισβητοῦσαν, ὅπως καὶ οἱ «Καθαροὶ» σὲ ἄλλες χώρες, τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση τοῦ 'Ιησοῦ, τὴ σάρκωση, τὸ θάνατο καὶ τὴν ἀνάστασή του. Κι' ἀποτελοῦσαν καὶ μιὰν ἔνοπλη πολιτικὴ δύναμη ποὺ ὁ 'Ιννοκέντιος ὁ Γ' ἀναγκάσθηκε μὲ τὰ ὅπλα, ἐπίσης, ν' ἀντιμετωπίσει. Δὲν εἶπε, ὅμως, ὁ Παῦλος: «τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθε...»; 'Ο 'Ιννοκέντιος ὁ Γ' ἦταν χριστιανὸς στὸ προσωπικό του ἥθος, ἀλλὰ ἦταν καὶ πολιτικὸς καὶ μάλιστα μεγάλος πολιτικὸς ἡγέτης. "Οπως ἀντιμετώπισε τοὺς Ἀλβιγηνούς, σκορπίζοντας τὸ θάνατο καὶ τὴν καταστροφὴ σὲ δλόκληρες ἐπαρχίες τῆς Γαλλίας, ἔτσι ἀντιμετώπισε καὶ αὐτοκράτορες καὶ βασιλεῖς. "Ενας ἄλλος, τὶς ᾔδιες ἔκεινες μέρες, στὶς ὄρχες τοῦ ΙΓ' αἰώνα, ἀνέβασε τὸν Χριστιανισμὸ

τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἀπόνω ἀπὸ κάθε ἐγκόσμια ματαιότητα.
"Ετσι σημειώθηκαν στὴν ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ μεγάλοι
συμψηφισμοί: οἱ συμψηφισμοὶ ἀνάμεσα στὶς δύο τάσεις του,
στὴν ἐγκόσμια καὶ τὴν ὑπερκόσμια. 'Ἐνῶ δὲ Ἰηνοκέντιος δὲ Γ'
καθαιροῦσε αὐτοκράτορες, πολεμοῦσε καὶ ἔχει αἷμα, δὲ Φραγκί-
σκος τῆς Ἀσσίζης ἀγαποῦσε, περιποιόταν τοὺς ὄρρωστους (πέ-
ρασε κι' δὲ ἕδιος ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μιᾶς βαρειᾶς ὄρρωστιας),
καθιέρωνε τὴν φτώχια ὡς θεῖο δῶρο, ἀρχισε εἰκοσιεφτὰ ἐτῶν νὰ
ἰδρύει καὶ νὰ δργανώνει τάγματα ἀγάπης, φτώχιας καὶ μετά-
νοιας, μιλοῦσε μὲ τὰ πουλιά, κ' ἔγραφε τοὺς ποιητικώτατους θρη-
σκευτικοὺς ὕμνους του. "Αν δὲ Χριστιανισμὸς εἶχε σταθεῖ στὸ
ἐπίπεδο τῆς ψυχῆς τοῦ Φραγκίσκου τῆς Ἀσσίζης, δὲ θὰ χρεια-
ζόταν καμιὰ μεταρρύθμιση, δὲ θὰ σημειωνόταν καμιὰ ἐγκόσμια
πάλη ἀνάμεσα στὶς ἐκκλησίες του, δὲ θάταν δύνατος κ' εὔκολο —
Ίσως νάταν, μάλιστα, ὀδύνατο — νὰ συγκρατηθεῖ ὡς ἐγκόσμια
ὅργανωση.

Πάντα ξαναγυρίζουμε στὴν ἕδια διαπίστωση. Τὰ μεγάλα
φαινόμενα τῆς ἱστορίας εἶναι μικτά. Δὲ θὰ μποροῦσε, ἴσως, δὲ
Χριστιανισμὸς νὰ γίνει ἐνα μεγάλο ἱστορικὸ φαινόμενο, ν' ἀγ-
καλιάσσει ἡπείρους καὶ αἰῶνες, νὰ ἐμψυχώσει καὶ νὰ κινήσει ἐκα-
τομμύρια ἀνθρώπους στὴν ἱστορική τους δράση, ἀν εἶχε περι-
ορίσει τὴν ἀποστολή του στὴν ἀπολή καὶ μυστικὴ ἐπαφή του
μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀν δὲν ἐπιχειροῦσε νὰ
δργανώσει καὶ νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἐξωτερικὴ τους ζωὴ, τὴν κοι-
νωνία. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ μπῆκε καὶ στὴ δεύτερη αὐτὴ ἀπο-
στολή, ἀρχισαγ οἱ ἀντιθέσεις, τ' ἀνθρώπινα πάθη, οἱ ματαιοδο-
ξίες, οἱ πολιτικὲς ἀνάγκες καὶ σκοπιμότητες, ἀρχισε ἡ «ἱστο-
ρία». Κι' αὐτὸς δὲ Λούθηρος ποὺ μὲ τὸ κίνημά του (δὲ ἕδιος ἀπό-
ρησε ποὺ εἶχε μιὰ τόσο μεγάλη καὶ ἀπότομη ἐξάπλωση) ζήτησε
ν' ἀπαλλάξει τὸν Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ του σ' ἐναν
ἐγκόσμιο ἥγέτη, τὸν Πάπτα, καὶ ἀπὸ τὶς ἐγκόσμιες ματαιότητες,
μπλέχτηκε σ' ἐναν ὅγωνα γεμάτο ἀπὸ ἐγκόσμιο πάθος καὶ πολι-
τικὲς σκοπιμότητες, κ' ἔγινε δὲ ιδρυτὴς μιᾶς νέας ἐκκλησίας.
"Ετσι, κ' οἱ «διαμαρτυρόμενοι» προκάλεσαν νέες διαμαρτυρίες
ἐναντίον τους, ἡ ἐπανάσταση δὲν προκάλεσε μόνο τὴν ἀντεπανά-
σταση (τὴν ἀντιμεταρρύθμιση ποὺ μὲ τὴν ἰσχυρὴ ἥθικὴ ὁθηση
τῶν Ἰησουϊτῶν πήρε, στὰ τέλη τοῦ Ιησοῦς, μορφὲς σημαντι-
κὲς καὶ γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὴ γενικώτερη πνευματικὴ ζωὴ), ὅλη

προκόλεσε καὶ νέες ἐπαναστάσεις, διαρκῶς νεώτερες «χειραφετήσεις» πού, ἐνῷ πρόβαλλαν πάντοτε ὡς χειραφετήσεις, δημιουργοῦσαν νέα δεσμὰ καὶ νέες τάσεις ἀνυπακοῆς καὶ ἐλευθερίας. Στὴν Ἀγγλία, εἰδικώτερα, μὲ ἀφορμὴ τὰ συνθήματα τοῦ Καλβίνου, συμπλέκονται τὰ διάφορα «ἀπολυτρωτικὸ» θρησκευτικὰ κινήματα, στὸν 17^ο αἰώνα, τόσο πολὺ μεταξύ τους, ὅτε μέσ' στὶς ἕδιες τὶς στρατιωτικὲς μογάδες τῶν πουριτανῶν δὲν δέρει δικάθε πολεμιστῆς γιὰ ποιὰ πίστη πολεμάει ὁ πλησίον του καὶ ἀναγκάζεται δικρόμβελ, ὅταν πήρε δριστικὰ στὰ χέρια του τὴν ἔξουσία, καὶ καταδιώξει τοὺς ἕδιους τοὺς φίλους του ποὺ εἶχαν φθάσει στὰ ἄκρα.

6.—Ωστόσο, δικρόμβελος κρατήθηκε, ἀντιτάχθηκε στὸν ἕδιο τὸν ἑαυτό του, στὴν ἐγκόσμια δργάνωσή του, πέρασε ἀπὸ τὶς δοκιμασίες τῶν πιὸ σκοτεινῶν παθῶν ποὺ ἀναπτύχθηκαν στοὺς κόλπους του, δείχτηκε ὡς πνεῦμα ἴσχυρότερος ἀπὸ τὴν ἱστορική του σάρκα. "Ἄν, λοιπόν, στὴν ἐποχή μας ἔχουν οἱ ἀνθρωποι ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, δὲν μέσα τους ἔχει στειρέψει ἢ μειωθεῖ ἐπικίνδυνα κάθε μεταφυσικὴ πηγή, αὐτὸ δὲ μποροῦμε νὰ τὸ ἀποδώσουμε στὴν ἐκκλησία ἢ στὶς ἐκκλησίες, στὰ ἐλαττώματα ποὺ εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴν ἐγκόσμια δργάνωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀφοῦ στοὺς αἰῶνες ἐκείνους ποὺ τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ εἶχαν ἐκδηλωθεῖ πολὺ ἐντονώτερα, δικρόμβελος δχι μόνο δὲν ὑποχωροῦσε ἀπὸ τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὶς κατακτοῦσε διαρκῶς περισσότερο. "Υπάρχει, μάλιστα, κάποια συνώρτηση τῆς ἐντονης παρουσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ μέσ' στὶς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἐντονη ἐκδήλωση τῶν μειονεκτημάτων του στὴν ἔξωτερη ζωὴ τῆς ἱστορίας. Στὶς δρες τῶν σκοτεινῶν παθῶν ἥταν κ' ἡ μεταφυσικὴ νοσταλγία τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς μεγάλη. 'Επειδή, ἀκριβῶς, οἱ ἀνθρωποι ζοῦσαν πολὺ ἐντονα τὸν Χριστιανισμὸ μέσα τους, γι' αὐτὸ καὶ φανατίζονται, χάνονταις στὴν ἱστορικὴ ζωὴ καὶ δράσῃ τους τὸ μέτρο καὶ τὴν ἡθικὴ ἵσορροπία. Δὲν ἥταν, βέβαια, πάντα οἱ ἕδιοι ἀνθρωποι ποὺ πλήρωναν τὶς προϋποθέσεις τῆς ἐντονης ἐσωτερικῆς καὶ ἔξωτερικῆς ζωῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Ο Γρηγόριος δ Ναζιανζηνὸς δὲν ἥταν Κύριλλος, καὶ δ Κύριλλος δὲν ἥταν Γρηγόριος. Τὸ ἕδιο, δ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης δὲν ἥταν Ἰννοκέντιος, καὶ δ Ἰννοκέντιος δ Γ' δὲν ἥταν Φραγκίσκος. Σημειώθηκε, ὅμως, συχνὰ καὶ ἡ ταύτιση τῶν δυὸ ἀνθρώπων τύπων στὸ

ΐδιο πρόσωπο. "Εχουμε καὶ πολλὰ παραδείγματα μεγάλων Χριστιανῶν ποὺ ἦταν ἀπαλοὶ μέσα τους καὶ στὴν ἄμεση ἀνθρωπινῇ διαγωγῇ τους, καὶ σκληροὶ στὴν ἱστορική τους δράσῃ. Τέτοιοι ἦταν ὁ Βερνάρδος τοῦ Κλαιρβῶ, στὸν ΙΒ' αἰώνα, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Θ', ὁ «ἄγιος», στὸν ΙΓ' αἰώνα.

Στὴν ἐποχή μας, ὁ Χριστιανισμὸς ἔπαψε νὰ καθορίζει τὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, νὰ ἐπηρεάζει ἄμεσα τὰ βήματά τους καὶ τὰ βήματα τῆς ἱστορίας. 'Υπάρχουν, βέβαια, ὄκόμα Χριστιανοὶ πολλοί, καὶ οἱ καλύτεροι εἶναι Ἰσως ἐκεῖνοι ποὺ δὲ φαίνονται ώστόσο, οὔτε οἱ ἀνθρώποι ως πλήθη, ως ἀνώνυμες κοινότητες, ζούντανταν μέσα τους τὸν Χριστιανισμό, οὔτε ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία ἐπηρεάζεται ἀποφασιστικὰ καὶ ἄμεσα (τουλάχιστον στὶς πιὸ πολλὲς χώρες) ἀπὸ τὴν θρησκεία ἢ τὴν ἐκκλησία. "Οσο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κινοῦνται ἡγετικὰ στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας, εἴτε ως πολιτικοὶ εἴτε ως ἐπιστήμονες καὶ ἀνθρώποι τοῦ πνεύματος, ἐλάχιστοι ἀνάμεσά τους έχουν διατηρήσει μιὰ μεταφυσικὴ ἐλπίδα μέσα τους.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο, δίνοντας τὴν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς μας, προσπάθησα νὰ βρῶ τοὺς λόγους ποὺ κάνουν τὸν ἀνθρωπὸ τῶν ἡμερῶν μας νὰ χάνει κάθε μεταφυσικὴ πίστη καὶ ἐλπίδα. Οἱ λόγοι αὐτοὶ δὲν έχουν καμιὰν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐγκόσμια ὀργάνωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸ κατακερματισμό του. 'Η γνῶση εἶν' ἐκείνη ποὺ ἔκαμε τὸν ἀνθρωπὸ νὰ χάστει τὴν ἐπαφή του μὲ τὸ ὅγνωστο. 'Η τεχνικὴ εἶν' ἐκείνη ποὺ δεσπόζοντας στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὄκόμα καὶ στὸ χρόνο τῆς ζωῆς του, δένει τὸ πνεῦμα του σὲ τόσες ἀπαιτήσεις ποὺ δὲν εὔκαιρεῖ νὰ στραφεῖ πρὸς τὰ μέσα. «Ἐνδον σκάπτε», «ἔσω βλέπε», συμβουλεύει ὁ αὐτοκράτορας Μάρκος Αὐρήλιος. 'Αλλὰ πῶς νὰ προλάβει νὰ σκάψει μέσα του ἢ ἔστω καὶ νὰ κοιτάξει μέσα του ὁ ἀνθρωπὸς τῆς ἐποχῆς μας; Καὶ ἀν ἔχει κάπου - κάπου καὶρὸ νὰ κοιτάξει, παρεμβάλλεται ἡ γνῶση (δὲ φταίει ἡ ίδια, ἀλλὰ φταίει ἡ ἀδυναμία του νὰ δεχωρίσει τὰ ὄσχετα) καὶ τὸν ἐμποδίζει νὰ προχωρήσει στὴ μεταφυσικὴ σφαῖρα τῆς ψυχῆς του. Στριμώχνεται, κουράζεται, ἀμφιβάλλει, δυσπιστεῖ, ἀπογοητεύεται, ζεῖ στὸ κενό. Μέσ' στὰ φοβερὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν μας, ὁ ἀνθρωπὸς ἔγινε ἔτσι τὸ φοβερότερο ἀπ' όλα: ἐνσαρκώνει τὸ κενό. Πῶς, ὅμως, ἐνσαρκώνει τὸ κενὸ δ ἀνθρωπὸς αὐτὸς τῆς ἐποχῆς μας που

ξέρει περισσότερα ἀπ' όσα ἤξερε ὁ Σωκράτης, ποὺ πετάει στὸν ἄέρα, καὶ ἀκουμπώντας τὸ δάχτυλό του σ' ἔνα κουμπὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ δόποιαν ἥπειρο ἐπιθυμεῖ; Ἐνσαρκώνει, ἀπλούστατα, τὸ κενὸν στὸ κόμματι ἐκεῖνο τοῦ ἑαυτοῦ του ποὺ δὲν εἶναι ταγμένο οὔτε νὰ βλέπει, οὔτε ν' ἀκούει, οὔτε νὰ ξέρει, ἀλλὰ ποὺ εἶναι ταγμένο νὰ συζεῖ μὲ τὸ σύγνωστο (ὡς «ἄγνωστο»), μὲ τὸ διόρατο, μὲ τὸ ἀθόρυβο. Τὸ κομμάτι αὐτὸν εἶναι ὁ οὐσιαστικὸς ἑαυτός του, ὁ θάνατος, ὁ Θεός, τὸ πᾶν.

7.— "Αν γιὰ τὴν ἔξελιξη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μεταφυσικὸν κενὸν ἔχει κάποιαν εύθυνη καὶ ἡ ἔγκόσμια ὀργάνωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν εύθυνη αὐτὴ δὲ μποροῦμε νὰ τὴν βροῦμε οὔτε στὴν ὑπαρξη πολλῶν ἐκκλησιῶν ἢ δογματικῶν διαφορῶν, οὔτε στὰ ὅποιαδήποτε ἄλλα ἐλασττώματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ ἔχουν, ὅλλωστε, ὑποχωρήσει ἢ δὲ φαίνονται δόσα ὅλλωστε, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε δόλλον. 'Η ἐκκλησία — μιλάω γιὰ τὴν ἐκκλησία γενικόν, ὅποιαδήποτε κι' ἀν εἶναι — δὲν κατάφερε ἀκόμα νὰ συλλάβει τὸ νόημα τοῦ κενοῦ ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ μέσ' στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας. Θὰ μποροῦσε, τάχα, νὰ τὸ ἐμποδίσει νὰ γεννηθεῖ, ἀν εἶχε συλλάβει τὸ κενὸν στὸ ἀληθινό του νόημα; Δὲν ξέρω ἀν θὰ μποροῦσε. 'Ωστόσο, θὰ βοηθοῦσε τὸν ἀνθρώπο νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει. Καὶ ὑπάρχει καιρός· μπορεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα νὰ τὸν βοηθήσει.

'Η δυτικὴ ἐκκλησία ποὺ εἶχε μιὰ μεγάλη ἱστορικὴ ἀνεση στὴν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικῆς της ἀποστολῆς καὶ ποὺ ὡς ἔγκόσμια ὀργάνωση δὲν εἶναι μονάχα ἢ τελειότερη ἀπ' ὅλες τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις, ὀλλὰ εἶναι καὶ ἡ τελειότερη ἔξωκρατικὴ γενικὰ ὀργάνωση ποὺ ἔχει γνωρίσει ἡ ἱστορία, ἔδωσε καὶ δίνει δείγματα μιᾶς μεγάλης ἰκανότητας νὰ μπαίνει στὴ ζωὴ — τὴν ἴδιωτική, τὴν ἐπαγγελματική καὶ τὴν πολιτική — τῶν ἀνθρώπων ποὺ ύπογονται στὴν ἡθική της ἔξουσία. Τὸ ἔργο της αὐτὸν τὸ συνεχίζει ἡ δυτικὴ ἐκκλησία καὶ στὶς μέρες μας, καὶ ὑπάρχουν τμήματα λαοῦ, προπάντων στὴν Ἰταλία, στὴ Γαλλία, ὀλλὰ καὶ σ' αὐτὲς τὶς 'Ηνωμένες Πολιτείες, πού, ἀσχετα ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ μεταφυσικὴ τους τάση, δέχονται πρόθυμα — εἴτε ἀπὸ παράδοση καὶ συγήθεια, εἴτε ἀπὸ ἀμεσους ψυχολογικοὺς καὶ κοινωνικοὺς λόγους — νὰ καθιδηγοῦνται, στὰ οἰκογενειακά, ἐπαγγελματικὰ ἢ πολιτικὰ βῆματα τῆς ζωῆς τους, ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Τὸ φαινόμενο αὐτὸν δὲν εἶναι κακό· εἶναι ἀπὸ

τὰ λίγα θετικὰ φαινόμενα στὴν ἡθικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ὅλες, ὄλλωστε, οἱ ἐκκλησίες ἢ θρησκευτικὲς κοινότητες προσπάθουν νὰ κάμουν τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἢ ἐπιτυχία τους εἶναι μικρότερη. ‘Ωστόσο, κι’ αὐτὸ ποὺ καταρθῶνει ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἔχει μόνο μιὰν ἔμμεσην σχέσην μ’ αὐτὸ ποὺ ζητάει ἡ ἐποχὴ μας, κρύβει ἀπὸ τὰ μάτια πολλῶν τὸ κενὸ ποὺ ὑπάρχει μέσα τους, ἀλλὰ δὲν τὸ πληρώνει ἢ τὸ πληρώνει λιγότερο ἀπ’ ὅτι θάπτετε.

‘Η δυτικὴ ἐκκλησία, ὡς τὴν ἐποχὴν τοῦ Γαλιλαίου, εἶχε δεῖξει μὰ στάση ὀδιάλλακτη στὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὴ γνῶση. “Οχι δμως μόνον ἡ δυτικὴ ἐκκλησία. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἥταν ἔξισου ὀδιάλλακτοι, ὀδιάφορο ὃν δὲ χρησιμοποιοῦσαν τὴν Ἱερὴν Ἐξέτασην ὡς ὄπλο. ‘Ο Λούθηρος ὀνόμασε τὸν Κοπέρνικο «τρελλό», καὶ τὸν Κέπλερ τὸν χτύπησαν ὀργότερα οἱ διαμαρτυρόμενοι ὅσο καὶ οἱ καθολικοί. Καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ τοὺς καθολικούς. ‘Αντίθετα ἀπὸ τοὺς Δομινικανοὺς ποὺ ἥταν ὀδιάλλακτοι, οἱ Ἰησουΐτες ἔκαμψαν τὴν πρώτη μεγάλη προσπάθειαν νὰ συμβιβάσουν τὴν πίστην μὲ τὴ γνῶσην. ‘Η προσπάθεια αὐτὴ συνδέεται ὀκριβῶς μὲ τὴν πνευματικὴν περιπέτειαν τοῦ Γαλιλαίου. ‘Ηταν, βέβαια, δύσκολο γιὰ τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐγκαταλείψει, ἀπὸ τὴν μιὰ μέρα στὴν ὄλλη, τὴν προαιώνιαν ἀντίληψην ὃτι ἡ γῆ εἶναι τὸ κέντρο τοῦ κόσμου, ὃτι ἐπομένως ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι τὸ κέντρο τῆς δημιουργίας. ‘Η ἀντίληψη αὐτὴ στηριζόταν ὅχι μόνο στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ στὸν Ἀριστοτέλη ποὺ ἀγνόησε τοὺς Πυθαγορείους, καθὼς καὶ στὸν ἀστρονόμο καὶ μαθηματικὸν Πτολεμαῖο ποὺ ἔζησε στὸν Β’ αἰώνα μ.Χ., στὴν Ἀλεξανδρεία. ‘Ωστόσο, οἱ Ἰησουΐτες προσπάθησαν νὰ συμβιβάσουν τὰ ὀσυμβίβαστα, ὅπως προσπάθησαν νὰ τὰ συμβιβάσουν καὶ στὴ σφαῖρα τῆς ἡθικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, κάνοντας πιὸ ἀνετὴν καὶ πιὸ ἡπιὰν τὴν σχέσην τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἐκκλησίαν. ‘Ο Γαλιλαῖος, γιὰ πολλὰ χρόνια, ἥταν ὁ εύνοούμενος τῶν Ἰησουΐτων. ‘Ο Ἰησουΐτης ἀστρονόμος Χριστόφορος Κλάβιος ἔδειξε μεγάλη κατανόησην ἀπέναντί του, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησουΐτης καρδινάλιος Βελλαρμῆνος, ὁ ὀρχιεπίσκοπος τῆς Κάπουας, ἔκαμε ὅτι μποροῦσε γιὰ νὰ πείσει φιλικὰ τὸν Γαλιλαῖον ν’ ἀποφύγει τὴν χτυπητὴν καὶ κατηγορηματικὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴν γεωκεντρικὴν ἀστρονομικὴν θεωρίαν. Οἱ Ἰησουΐτες δὲν πῆγαν ν’ ἀναστείλουν τὴν γνῶσην καὶ τὴν ἔρευναν, ὀφιερώθηκαν μάλιστα οἱ ἴδιοι στὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ προσπάθησαν

μονάχα νὰ μαλακώσουν τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὴ γνῶση. 'Ο Γαλιλαῖος, βέβαια, δὲ θέλησε νὰ ὑποκύψει στὶς φιλικὲς πιέσεις, ὃν καὶ εἶχε αἰσθανθεῖ μεγάλη ἰκανοποίηση γιὰ τὴν κατανόηση ποὺ τοῦ ἔδειχναν οἱ 'Ιησουΐτες, κ' ἔτσι στὰ 1632 ὁ διάλογός του «Γιὰ τὰ δυὸ μεγάλα συστήματα τοῦ κόσμου» προκάλεσε τὴν περίφημη δίκη ποὺ εἶχε ως ἀποτέλεσμα τὴν καταδίκη του. 'Αλλὰ κι' ἀπέναντι τοῦ Κέπλερ ἔδειξαν οἱ 'Ιησουΐτες ἀρκετὴ ἀνοχὴ καὶ κατανόηση. 'Η πρόθεσή τους — μιὰ πρόθεση ποὺ ἐπηρέασε ὅλοκληρη τὴ ζωὴ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας — ἦταν νὰ κάμουν καὶ τὴ γνῶση κτῆμα τους, συμβιβάζοντας, δσο μποροῦσαν, τὴν ἐπιστήμη μὲ τὴ μεσαιωνικὴ σχολαστικὴ σκέψη ποὺ βρήκε τὸ κορύφωμά της στὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ τοῦ 'Ακινάτου. Μέσ' ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν 'Ιησουΐτῶν πρόβαλαν, ως τὶς μέρες μας, πολλοὶ καὶ σημαντικοὶ ἀστρονόμοι, ζωολόγοι, ἐφευρέτες, γεωγράφοι, ἐθνολόγοι καὶ γλωσσολόγοι.

'Αλλὰ τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Σημαίνουν, τάχα, ὅτι ἡ ἐκκλησία, μπαίνοντας στὴ νεώτερη ἐπιστήμη, ὅπως μπήκε καὶ στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωή, ἔκαμε τὴν ἐπιστήμη καὶ γενικὰ τὴ γνῶση νὰ θεμελιώσει σὲ νέες βάσεις τὴν πίστη; "Ισως ἡ πρόθεση πολλῶν, προπάντων 'Ιησουΐτῶν, γάταν αὐτή. 'Αλλὰ μιὰ τέτοια πρόθεση δὲν εἶχε καὶ δὲν ἔχει καμιὰ βάση. Δὲν ἔβλαψε, βέβαια, διόλου τὴ δυτικὴ ἐκκλησία τὸ ὅτι πολλοὶ λειτουργοί της ἀναδείχτηκαν στὴν ἐπιστήμη, ὅπως ἀναδείχτηκαν κάμποσοι καὶ στὴν πολιτική. Δὲν ἔβλαψε διόλου τὸ ὅτι οἱ θεολόγοι δείχτηκαν ἄδιοι γάναι καὶ μαθηματικοὶ καὶ ἰκανοὶ διάκονοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. 'Ωστόσο, τὴν πίστη δὲν τὴ στήριξαν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Τὸ κενὸ ποὺ ὥρχισε νὰ δημιουργεῖται στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸ μεταφυσικὸ κενό, ἔμεινε ἀνεπηρέαστο. Τὸ πρόβλημα, ὃν ἡ πίστη θ' ἀναγνώριζε τὴ γνῶση, ἦταν, βέβαια, ἐνα πρόβλημα ιστορικὰ σημαντικό. Καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ πρόβλημα αὐτὸ λύθηκε, καὶ πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι τὴν πρώτη μεγάλη ὕθηση γιὰ τὴ θετική του λύση τὴν ἔδωσαν οἱ 'Ιησουΐτες μέσα στοὺς κόλπους τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Τὸ ὄλλο ὅμως πρόβλημα, τὸ πιὸ μεγάλο, τὸ φοβερότερο γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐποχὴ μας, εἶναι τὸ ἀντίστροφο: ὃν θὰ μπορέσει ἡ γνῶση ν' ἀναγνωρίσει τὴν πίστη· ἂν, μ' ὄλλα λόγια, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὁ μεταφυσικός της χώρος, κάτω ὅπὸ τὴν πίεση τῶν γνώσεων, ἄδειασε

ἢ κινδυνεύει ν' ἀδειάσει, θὰ μπορέσει πάλι ν' ἀναλάβει τὴ μετα-
φυσική της δύναμη καὶ νὰ ἐπιτρέψει, πλαϊ στὴ γνώση, νὰ ὑπάρ-
χει καὶ ἡ πίστη.

“Ας σταθώ πάλι στή δυτική έκκλησία που είναι ό, ισχυρότερος καὶ ὁ πιὸ ὄργανωμένος ἐκκλησιαστικὸς ὄργανισμὸς στὸν κόσμο. Στὸν ΙΖ' αἰώνα, δταν μὲ τὴν παρουσία τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Κέπλερ καὶ τοῦ Τόμας Χόμπτς, εἶχε ἀρχίσει πιὰ νὰ χαράζεται, ἔστω καὶ ἀδηλα, ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐποχή μας, τὰ μεγάλα ἐκκλησιαστικὰ πνεύματα στὴ Γαλλία θὲν ἔνιωσαν καμιὰν ἀνάγκη νὰ προλάβουν τὴ δημιουργία τοῦ μεταφυσικοῦ κενοῦ μέσ’ στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων. ‘Ο κίνδυνος, βέβαια, δὲ φαινόταν ἄμεσος. ”Οταν δὲ Καρτέσιος, νομίζοντας δτι ἐγκαινιάζει τὴν πρώτη ἀληθινὴ φιλοσοφία, ἀνασυγκροτοῦσε στὸ βάθος ἐπάνω σὲ πιὸ λαμπροὺς συλλογισμοὺς τὴ μεσαιωνικὴ σχολαστικὴ ἐννοιοκρατία καὶ προσπαθοῦσε ν’ ἀποδείξει μὲ τὴ λογικὴ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, ἥταν δύσκολο γιὰ τὸν Μποσσυὲ ἥ τὸν Φενελόν, ποὺ δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα οὔτε κὰν νὰ νομίζουν δτι σπάζουν τὸ δεσμό τους μὲ τὰ μεσαιωνικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα που εἶχε κυρώσει ἡ ἐκκλησία, νὰ προχωρήσουν σὲ μιὰ πιὸ οὐσιαστικὴ ἐνατένιση τοῦ μεταφυσικοῦ. Πάντως, εἶναι κάπως περίεργο δτι ὁ Μποσσυέ, ὁ ἀνθρωπος ποὺ μύμησε τόσους νεκροὺς στοὺς περίφημοις ἐπικήδειους λόγους του, δὲ στάθηκε σχεδὸν διόλου μπροστὰ στὸν ἕδιο τὸν θάνατο. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ φράση τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου ποὺ νὰ τὸν ἐμφανίζει νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ θάνατο ὡς τὴν πύλη ποὺ ὀδηγεῖ στὸ μεγάλο ἄγνωστο. Καὶ αὐτὸς ὁ Φενελόν, ὁ φίλος τῶν Ἰησουΐτῶν, τὸ λεπτὸ αὐτὸ πνεῦμα ποὺ εἶχε μὲ μεγάλη παιδαγωγικὴ εύγένεια στραφεῖ πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ἀρκιέται στὸ ἔργο του «Γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ» νὰ μιμηθεῖ τὸν Καρτέσιο καὶ ν’ ἀποδείξει μὲ λογικοὺς συλλογισμοὺς (λεπτότατους, βέβαια) δτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, καὶ δταν σ’ ἓνα ὅλο ἔργο του, στὶς «Ἐπιστολὲς γιὰ τὴ θρησκεία», πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τῆς ὀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἀγνοεῖ οὐσιαστικὰ τὸ θάνατο καὶ καταφεύγει σὲ λογικούς, πάλι, συλλογισμούς καὶ σὲ ρητορισμούς γιὰ νὰ πείσει τὸν ἀναγνώστη του δτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὀθάνατη καὶ μάλιστα ὡς ὃν ἀκέραιο καὶ λογικό. Οἱ δυὸ ἐπίσκοποι, ὁ Μποσσυὲ καὶ ὁ Φενελόν, τὰ πιὸ δημιουργικὰ ἐκκλησιαστικὰ πνεύματα στὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἰώνα, δὲν κατάλαβαν ποιὸ εἶναι τὸ πρόβλημα καὶ ποιὸς ὁ κίν-

δυνος. Καὶ ἡ ἐπίσημη θέση τῆς ἐκκλησίας ἔμεινε ὡς τὰ σήμερα στὸ ἕδιο σημεῖο ποὺ χαρακτηρίζεται μὲ τὴν παρουσία τῶν δυὸς Γάλλων ἐπισκόπων. Ἐπὸ τὴ μιὰ μερὶὰ ὑπάρχουν γιὰ τὴν ἐκκλησία (οὐχὶ μόνο γιὰ τὴ δυτική, ἀλλὰ γιὰ κάθε χριστιανικὴ ἐκκλησία) τὰ Ἱερὰ γράμματα καὶ τὰ δόγματα, καὶ ὅπὸ τὴν ἄλλη μερὶά, ὡς μόνο βοηθητικὸ στήριγμα, ἡ λογική. Ἀλλὰ ποιὰ λογική; Καμιὰ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ στηρίξει ἄμεσα καὶ ούσιαστικὰ τὴ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ἄγνωστο, μὲ τὸ θάνατο, μὲ τὸ Θεό, μὲ τὸ πᾶν. Ἀκόμα λιγώτερο μπορεῖ νὰ στηρίξει τὴ σχέση αὐτὴ ἡ αὐτόνομη λογικὴ τῆς νοησιαρχίας, τὸ αὐτόνομο παιχνίδι τῶν ἐννοιῶν καὶ συλλογισμῶν ποὺ δὲ βασίζεται στὴ φυσικὴ ἐμπειρία. Ἡ φυσικὴ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ γεννήσει τὴ μεταφυσικὴ διαίσθηση, ἡ αὐτόνομη λογικὴ τῶν ἐννοιῶν ποτὲ ἢ πολὺ δυσκολώτερα. Ἡ αὐτόνομη λογικὴ ἐπεξεργασία λέξεων καὶ ἐννοιῶν δὲν εἶναι καν γνώση. Αὐτὸ δὲν τόξερε ὀκόμα δ Καρτέσιος, δὲν τόξεραν καὶ οἱ δυὸς Γάλλοι ἐπισκόποι, δὲν τὸ ξέρει καλὰ - καλὰ ἡ ἐκκλησία οὔτε σήμερα. Ἀλλὰ καὶ ἀν ἥταν «γνώση», πῶς μπορεῖ ἡ γνώση νὰ συλλάβει τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο, διτι βρίσκεται πέρ' ἀπὸ τὸ νοῦ μας, πέρ' ἀπὸ τὴ ζωή μας; Χρησιμοποιώντας ἡ ἐκκλησία τὴ «γνώση» γιὰ νὰ θεμελιώσει τὴ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ἄγνωστο, ἀποκαλύπτει μονάχα στὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας τὴν ἀνεπάρκειά της, πείθει γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἡ πραγματικὴ γνώση, ἡ γνώση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἔχει τόση λόγιψη, ἀσκεῖ μιὰ τόσο μεγάλη πειθώ, καὶ γεννάει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τόσες ἀμφιβολίες γιὰ δσα πίστευαν οἱ «πιστοί», ὃστε ἡ «λογοπαϊκή» γνώση ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ ἐκκλησία γιὰ νὰ ὅρει τὶς ἀμφιβολίες αὐτὲς εἶναι πολὺ ἀδύνατη, πολὺ θαυματή, πολὺ ὄχρωμη. Στὴ γνώση δὲ μπορεῖ ν' ἀντιπαραταχθεῖ ἡ πίστη μὲ τὴν ἕδια τὴ γνώση. Στὰ μάτια καὶ τῶν πιὸ ἀνίδεων γίνεται σήμερα ἀντιληπτὸ δτι ἡ «γνώση» ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ πίστη — ἡ ἐκκλησία — εἶναι μονάχα ἔνα δμοίωμα γνώσης. Τὶς ἀμφιβολίες ἢ — ὀκόμα χειρότερα — τὰ ἀπόλυτα κενὰ ποὺ δημιουργεῖ ἡ γνώση (ἀδιάφορο ἀν δὲ φταίει ἡ ἕδια, ἀλλὰ φταίει ἡ ἀδύνατη συνείδηση τῶν ἀνθρώπων), δὲ μπορεῖ νὰ τ' ἀγτιμετωπίσει ἡ πίστη μὲ μιὰν ἄλλη γνώση, διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ τὰ δημιουργεῖ, μὲ μιὰν ἄλλη λογική, διαφορετικὴ ἀπὸ ὅκείνη ποὺ ἐπάνω της βασίζονται οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Δὲν ὑπάρχει, ἄλλωστε, ἄλλη γνώση ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μιά. Μπορεῖ, βέβαια, ἡ ἕδια ἡ γνώση

— ή μιὰ καὶ μοναδικὴ — νὰ φθάνει μπροστὰ σὲ ὀδιέξοδα, δημος
ἔδειξα στὸ τέταρτο κεφάλαιο ὅτι φθάνει· καὶ μπορεῖ, φθάνοντας
στὰ ὀδιέξοδα (στὰ πολλὰ εἰδικώτερα, ἄλλὰ καὶ στὸ γενικό: στὴ
γνῶση τοῦ ἀπόλυτου ἀγνῶστου) νὰ προσκαλεῖ τὴν πίστη, τὴν με-
ταφυσική μας βιούληση, ν' ἀναλάβει τὸ ἔργο της. Δὲ μπορεῖ,
δημος, ποτὲ νὰ γίνει ἡ ἴδια — ή νὰ γίνει ἡ λογικὴ ποὺ ἐπάνω
της βασίζεται — τὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου ποὺ κα-
λεῖται νὰ ἐκτελέσει ἡ πίστη.

‘Η ἐκκλησία, βέβαια, στέκεται προπάντων στὴν πίστη καὶ
χρησιμοποιεῖ μόνο βιοηθητικὰ τὴν γνῶση. Σὲ ποιά, δημος, πίστη
στέκεται; Στὴν αὐθεντία μόνο τοῦ γράμματος, τῶν Ἱερῶν Βι-
βλίων, καὶ στὰ δόγματα. “Ο, τι δημος ὀρκοῦσε ἄλλοτε, δὲν ὀρκεῖ
σήμερα. Χωρὶς νὰ προσβληθεῖ ἡ αὐθεντία κανενὸς γράμματος
καὶ τὸ κύρος κανενὸς δόγματος, χρειάζεται σήμερα κάτι περισ-
σότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παραπομπὴ σ' αὐτά. Στὰ δυὸ χιλιάδες
χρόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ βρέθηκαν μερικοὶ ἀγθρωποί ποὺ στά-
θηκαν ἀπόμερα καὶ ποὺ δὲν εἶχαν καμιὰν ἀμεση ἀποστολὴ μέσα
στὸ πλαίσιο τῆς ἐκκλησίας, βρέθηκαν μερικὰ ἰδιότυπα πνεύματα
πού, χωρὶς νὰ τὸ ἀπαίτει στὶς μέρες τους ἡ ἐποχή, προχώρη-
σαν ὀρκετὰ πρὸς αὐτὸ τὸ «περισσότερο» ποὺ σήμερα εἶναι ἀπα-
ραίτητο. Τέτοια πνεύματα ἦταν ὁ Μάϊστερ “Ἐκχαρτ, ὁ Ἰάκωβος
Μπαΐμε. Κι' ὀργότερα, ὅταν ἀρχισε νὰ τὸ ζητάει ἡ ἐποχή, ὁ
Οὐίλλιαμ Μπλέϊκ, ὁ Ράινερ Μαρία Ρίλκε. Καί, φυσικά, κάμπτο-
σοι ὄλλοι ἀκόμα. “Οσοι, δημος, προχώρησαν σὲ κάτι περισσό-
τερο ἀπὸ τὸ γράμμα καὶ ἀπὸ τὸ δόγμα (κι' ὅσο περισσότερο
προχωρεῖ οινένας, τόσο βαθύτερα μπαίνει στὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα
τοῦ Ἰησοῦ), μίλησαν μιὰ γλώσσα σχεδὸν ἀκατανόητη γιὰ τοὺς
πολλούς, προπάντων μάλιστα γιὰ δσους λέγονταν μορφωμένοι,
στάθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἔξω κι' ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Τὸν
“Αγγελο Σιλέσιο, στὸν ΙΖ' αἰώνα, τὸν πῆραν ἀπὸ τὸν προτε-
σταντισμὸ οἱ Ἰησουίτες, ὀλλὰ δὲν τὸν πρόβαλαν. Πῶς μποροῦ-
σαν, ὄλλωστε, νὰ προβάλουν στοὺς πολλοὺς τὰ ἔμμετρα ρητά
του ποὺ βρίσκονται στὴ συλλογὴ «‘Ο Χερουβικὸς ὄδοιπόρος»;
‘Η «μυστικὴ» φωνὴ τῶν μεγάλων αὐτῶν πνευμιάτων τῆς ἑρήμου
δὲν εἶναι οινωμένη γιὰ ν' ἀκουσθεῖ ἀπὸ τοὺς πολλούς. ‘Η φωνὴ
τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ ὀκουγόταν, εἴτε τόθελαν οἱ πολλοὶ
εἴτε δὲν τόθελαν, εἴτε μποροῦσαν νὰ τὴν καταλάβουν εἴτε ὄχι.
Τὴν ἐποχή, δημος, ἐκείνη ἀναγκάζονταν οἱ ἀνθρωποί ν' ἀκοῦν καὶ

τὴ φωνὴ ποὺ δὲν ἥθελαν ν' ὀκούσουν ἢ ποὺ δὲν τὴν καταλάβαιναν.. Σήμερα, δυνατός, τίποτα δὲν τοὺς ἀναγκάζει νὰ τὴν ὀκούσουν.. 'Ακόμα καὶ χθές, ὁ Μάιστερ "Εκχαρτ ἢ ὁ Ἰάκωβος Μπαίμε, ἤξεραν ὅτι ἔπρεπε νὰ ζῆσουν ὀπόμερα.

8.—'Η ἐκκλησία ἔχει μπροστά της ἔνα μεγάλο ἔργο. Φοβοῦμαι ὅτι ἔχει τὸ αἴσθημα — καὶ μιλάω γιὰ τὴν ἐκκλησία γενικά, ὅποια καὶ νάναι — ὅτι τὸ μεγάλο της ἔργο βρίσκεται πίσω της, στὸ παρελθόν, καὶ ὅτι ἀρκεῖ ν' ἀντλεῖ ὀπὸ τὸ παρελθόν γιὰ νὰ ζῆσει ὅπως—ὅπως καὶ στὸ μέλλον. Κάποια φοβία, κάποιο αἴσθημα μειονεκτικότητας, κατέχει τὴν ἐκκλησία μπροστά στὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς μας, προπάντων μπροστά στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνική. Μένοντας στὴν αὐθεντία τοῦ γράμματος καὶ στὸ κύρος τοῦ δόγματος, προχωρῶντας τὸ πολύ, γιὰ νὰ στηρίξει τὸ ἄγνωστο καὶ τὸ ὄλογο, σὲ λογικοὺς συλλογισμοὺς ποὺ ἀνάγονται στὴ σχολαστικὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία, οἰσθάνεται ἡ ἐκκλησία — χωρὶς νὰ τὸ λέει — ὅτι εἶναι ἀσυγχρόνιστη, ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ σκέψη ἢ στὶς ψυχικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ἀντὶ νὰ προχωρήσει, στέκεται πίσω, κατέχεται ὀπὸ δισταγμούς, δέχεται νὰ μπεῖ στὴ σκιά, ἀρκεῖ νὰ ἐπιζῆσει, ἔστω καὶ στὴ σκιά. 'Η δυτική, εἰδικότερα, ἐκκλησία μπορεῖ νὰ μὴν τὴ δείχνει τὴ διάθεση αὐτῆς, προβάλλει ἔντονα καὶ στὸ προσκήνιο, ἀντενεργεῖ, ἀντεπιτίθεται. 'Ωστόσο, τὸ προσκήνιο, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ προβάλλει ὑπερήφανη ἡ δυτικὴ ἐκκλησία καὶ νὰ πιάνει μάλιστα πραγματικὴ θέση, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀγωνία τῆς ἐποχῆς μας, δὲν εἶναι ὁ μεταφυσικὸς χῶρος τῆς ψυχῆς ποὺ ἔχει ἀδειάσει καὶ πρέπει νὰ πληρωθεῖ, εἶναι ἔνας τόπος ποὺ πολλὲς ὄλλες δυνάμεις (κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς) τὸν κατέχουν ἐπίσης. Κ' εἶναι χρήσιμη ἡ παρουσία τῆς ἐκκλησίας καὶ στὸν τόπο αὐτόν, ὀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετή. Στὸ βάθος, κι' αὐτὴ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, παρὰ τὴν ὑπερήφανη προβολή της στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ προσκήνιο, κατέχεται, ἐπίσης, ὀπὸ τὸ αἴσθημα ὅτι τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων τῆς ξεφεύγουν, ὅτι ξεφεύγουν γενικὰ (ἀκόμα καὶ τὰ πνεύματα ἐκείνων ποὺ δέχονται συμβατικὰ τὴν ἡθικὴ ὑπαγωγή τους στὴν ἐκκλησία) ὀπὸ κάθε πίστη, ὀπὸ κάθε ἐλπίδα, ὀπὸ κάθε μεταφυσικὸ νόημα τῆς ζωῆς. "Αν ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ ἄνθρωποι ξεφεύγουν ὀπὸ τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ ἔαυτοῦ τους εἶναι σωστή, ἡ παθητικὴ παρακολούθηση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ἢ ἡ ἀντιμετώ-

πισή του μὲ τὰ ἀνεπαρκέστατα μέσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ή ἐκκλησία, παραπέμποντας στὰ δόγματα ή ἐπιχειρώντας μὲ λογικοὺς συλλογισμοὺς καὶ μὲ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀικινάτο νὰ ἐδραιώσει τὴν πίστη, εἶναι κάτι τὸ ἱστορικὰ ὀδικαιολόγητο. Ἡ ἐκκλησία ἔξακολουθεῖ νὰ ἔχει μπροστά της ἕνα ἔργο μεγάλο. Θάλεγα, μάλιστα, ὅτι ἔχει μπροστά της ἕνα ἔργο πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελέσθηκε μὲ τὴν Ἰδρυσή της, μὲ τὴν Ἰδρυσή καὶ ἔξαπλωσή τοῦ Χριστιαγισμοῦ. Γιὰ νὰ ἐπιτελεσθεῖ, ὅμως, τὸ πολὺ μεγαλύτερο ἔργο ποὺ βρίσκεται μπροστά της, πρέπει νὰ ξαναμπεῖ βαθύτατα μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, μέσα στὴν ψυχὴ ποὺ ἄδειασε ή ποὺ πάει ν' ἀδειάσει, καὶ πρέπει νὰ μπεῖ, ὅπως μπῆκαν δ' Ἰησοῦς καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ τόσοι μάρτυρες καὶ ἀγιοι ἄλλοτε, ὅχι μόνο μὲ τὸ λόγο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ παρόδειγμα. Καὶ δὲ λόγος πρέπει νάναι νέος — τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ ἀνανεωμένο στὸν αἰώνιο λόγο του —, καὶ τὸ παρόδειγμα πρέπει νάναι νέο. Ὁ Ἰάκωβος Μπαΐμε, δὲ ἀγνὸς παπούτσης τοῦ Γκαΐρλιτς, εἶπε, στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἰώνα, τὰ σοφὰ λόγια: «Δὲν εἶναι πίστη αὐτὴ τὸ νὰ νομίζεις ὅτι δὲ Χριστὸς πέθανε γιὰ σένα, κι' ὅτι ἔχουσε γιὰ σένα τὸ αἷμα του, γιὰ νὰ γίνεις ἐσὺ μακάριος». Ἡ φράση αὐτὴ μπορεῖ νὰ φαίνεται ὅτι ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ λόγο τοῦ Παύλου: «εἰς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν», ἀλλὰ τὸ νόημά της δὲν εἶναι διόλου ἀντίθετο. Θάταν πολὺ φαρισαϊκὴ ἡ ἔρμηνεία μας, δὲν λέγαμε ὅτι δὲ Παῦλος, μιλῶντας ὅπως μίλησε, ἐννοοῦσε ὅτι μὲ τὸ θάνατο τοῦ «έγός», μὲ τὴ σταύρωση τοῦ μεγάλου Ἐσταυρωμένου, λυτρώθηκαν οἱ ἀνθρώποι αὐτόματα, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀκούστηκε τὸ φοβερὸ «τετέλεσται» δὲν ἔχει ἀνόγκη κανένας ἄλλος ἀνθρώπος νὰ σταυρωθεῖ. Ναί, δὲ Ἰησοῦς «ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν», ἀλλὰ ὅχι «γιὰ σένα», «γιὰ χατῆρι σου», γιὰ νὰ κάνει ἀνετώτερη τὴ ζωὴ σου καὶ νὰ σὲ ἀπολλάξει ἀπὸ τὸ δικό σου χρέος. Πεθαίνοντας «ὑπὲρ πάντων», ἔδειξε ἀκριβῶς δὲ Ἰησοῦς τὸ δρόμο ποὺ πρέπει κ' ἐσὺ ν' ὀικολουθήσεις. Σταυρώθηκε, ὅχι γιὰ ν' ἀπαλλάξει ἐσένα ὀπὸ τὴ σταύρωση, ἀλλὰ γιὰ νὰ σὲ κάνει, ἀντίθετα, νὰ μπορεῖς κ' ἐσὺ νὰ σταυρωθεῖς. Ὁ Ἰησοῦς σὲ σώζει καλῶντας σὲ νὰ σωθεῖς μόνος σου. Μέσα στὴ φράση αὐτὴ νομίζω ὅτι βρίσκεται δλόκληρο τὸ μυστήριο τῆς «χάριτος».

‘Ο “Ολιβερ Κρόμβελ, λίγο πρὶν παραδώσει τὸ πνεῦμα του, ἀνησύχησε γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του καὶ ρώτησε τὸν πιστό

του ἐφημέριο: «Πέστε μου: μπορεῖ νὰ ξεπέσει κανεὶς ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς χάριτος»; 'Ο ἐφημέριος τοῦ ἀπάντησε ἀρνητικά. Κι' ὁ Κρόμβελ εἶπε: «Τότε εἶμαι ἥσυχος, γιατὶ ξέρω ὅτι βρέθηκα γιὰ μιὰ φορὰ στὴν κατάσταση τῆς χάριτος». 'Ο Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Αύγουστινος δὲ θὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὸν ἐφημέριο τοῦ Κρόμβελ. Καὶ θὰ εἶχαν δίκιο διαφωνῶντας. 'Ο Κάρολος ὁ Α' ποὺ μ' ὄλα τὰ λάθη καὶ τ' ἀμαρτήματά του ἀνέβηκε τὶς τελευταῖες του ὥρες (ὅπως τὸ δείχνει κ' ἡ θαυμάσια τελευταία ἐπιστολή του πρὸς τὸ γιὸ καὶ διάδοχό του) σ' ἐνα μεγάλο ὕψος ἡθικῆς διαύγειας, δὲν εἶχε τὴν ἴδεα ὅτι εἶχε ποτέ του βρεθεῖ στὴν κατάσταση τῆς «χάριτος». Κι' ὅμως πέθανε ὅπως ὁ Ἰησοῦς, ἐνῷ ὁ Κρόμβελ πέθανε σὰν κοινὸς νοικοκύρης, στὸ κρεβάτι του, ἔχοντας γύρω του τὰ παιδιά του, τὴ γυναίκα του καὶ τοὺς γαμπρούς του. Καὶ οἱ δυὸς ἀντίπαλοι ἦταν χριστιανοὶ ποὺ ἀμάρτησαν πολύ, ὀλλὰ καὶ ποὺ πόνεσαν πολύ. 'Ωστόσο, ὁ Κάρολος ὁ Α', χωρὶς νὰ περάσει ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς «χάριτος» πεὸν γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημά της οἱ θεολόγοι ὄλων τῶν αἰώνων ἔγραψαν τόσα περιττὰ καὶ ἀντιφατικὰ λόγια, εἶχε τὴν τύχη νὰ πεθάνει ως «βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων». 'Ο Ἰησοῦς δὲ σταυρώθηκε γιὰ ν' ἀπολλάξει ἐμᾶς ἀπὸ τὴ σταύρωση. Δὲν ὑπάρχει «χάρις» ποὺ νὰ μᾶς σώζει χωρὶς νὰ σώζουμε ἐμεῖς, τὴν ιάθε στιγμή, τὸν ἑαυτό μας. Καὶ δὲ ὕψιστος ἀναβαθμὸς τῆς «χάριτος» εἶναι ἡ σταύρωση ποὺ ἀποδεχόμαστε οἱ ἴδιοι ως ἀμοιβὴ γιὰ τὴ ζωὴ μας, ώ; τὸν ἄξιο μισθό μας.